

RESTAURAREA CRUCII ICONOSTASULUI DIN BISERICA LUI NEAGOE BASARAB DE LA CURTEA DE ARGEȘ

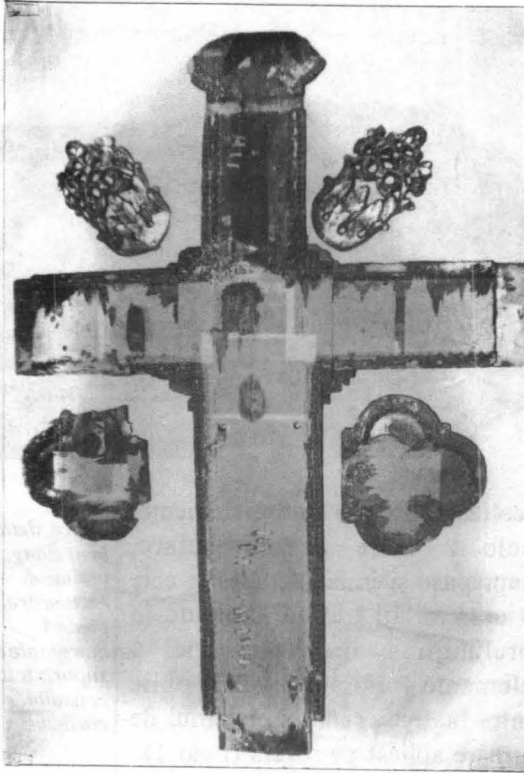
Olimpia COMAN-SIPEANU
Marius COMAN-SIPEANU

*MOTTO: „O operă de restaurare
echivalează cu miracolul ce reinvestește viață
într-un lucru osândit altfel la moarte.
De aceea, opera de restaurare – mai ales când
ea se referă la o lucrare religioasă –
are solemnitatea sacră a unui act liturgic.“*

Ion Onuc Nemeș

Iconostasul cu care Șerban Cantacuzino, Domnul Țării Românești, a împodobit biserica mănăstirii Curtea de Argeș, ctitorie a lui Neagoe Basarab, cu ocazia restaurării acesteia din 1682, este o piesă de excepție, de o mare valoare artistică și istorică, o veritabilă bijuterie de artă românească.

Produs al meșterilor provenind din lumea italo-cretană și al meșterilor români ce au lucrat la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII pentru Cantacuzini și pentru Constantin Brâncoveanu, acest iconostas este o grandioasă construcție arhitectonică din lemn, cu o bogată decorație

*Foto 1.
Cruce aparținând
Iconostasului bisericii
lui Neagoe Basarab de
la Curtea de Argeș
(sfârșitul secolului al
XVII-lea) – ansamblu
față înaintea de
restaurare.*

aurită și pictată¹.

În anul 1989, în urma solicitării Episcopiei Argeșului, zeci de piese dispartate ce alcătuiau la acea dată iconostasul, intrău în atelierele Laboratorului zonal de conservare-restaurare al Muzeului „Astra” Sibiu spre a fi supuse restaurării. Ele se aflau într-o avansată stare de degradare, apropiată de colaps. Fragilizarea extremă a suportului de lemn până la consistența de pulbere, numeroasele fragmente care lipseau, fisurile, desprinderile și pierderile de straturi picturale sau depunerile masive de murdărie

erau grave degradări ce impuneau operații complexe de restaurare. Din acest motiv restaurarea ansamblului s-a desfășurat în mai multe etape, fiecare dintre acestea fiind precedată de investigații științifice și experimentări riguroase.

O primă etapă de restaurare cuprinsă între anii 1993-1995 a constatat în restaurarea elementelor de rezistență ale iconostasului, respectiv cei 6 stâlpi de susținere, cele 8 frize cu decorație sculptată în altorelief și aurită, ușile împărătești și medalioanele pictate pe friza proorocilor și pe

Foto 2. Cruce; detaliu înainte de restaurare, brațul vertical cu extremitatea treflată tăiată și multiple degradări.

1. Fleșeriu, Anca -
Scurt istoric
al Iconostasului
bisericii episcopale
Curtea de Argeș
2. Chevalier, Jean,
Gheerbrant, Alain -
Dicționar de
simboluri, vol. 1,
Editura Artemis,
București, 1995

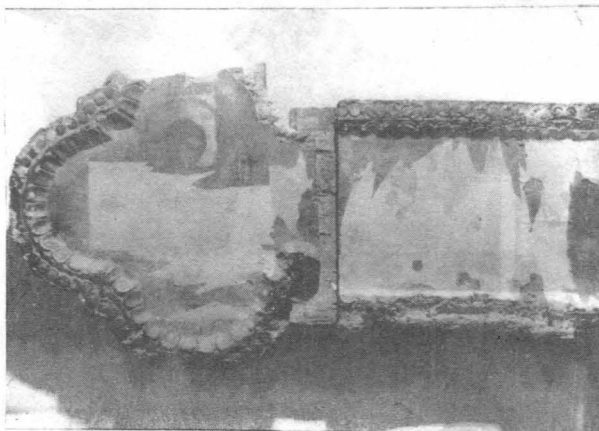
coronament. La finalizarea acestei prime etape piesele restaurate au făcut obiectul unei mari expoziții de restaurare organizate în iulie 1995 la Muzeul „Astra”, iar documentația aferentă a fost prezentată în cadrul Salonului național de restaurare, Craiova, 1995.

Crucea, cele 2 molenii care o încadrează și cele 2 panouri decorative plasate sub icoanele împăratești au constituit obiectul celei de-a doua etape de restaurare desfășurată între anii 1997-1998.

Urmează o a treia și ultimă intervenție de restaurare a celor peste 20 de icoane – prăznicare și apostoli.

Subiectul acestei expuneri îl constituie crucea iconostasului care datorită stării de conservare deplorabile în care se afla a necesitat multiple și totodată dificile operații de restaurare. Piesa este o cruce latină² cu extremități treflate și prezintă pe marginile reliefate un șir de butoni. Fața crucii conține scena Răstignirii pictată în tehnica tempera pe foiță de aur.

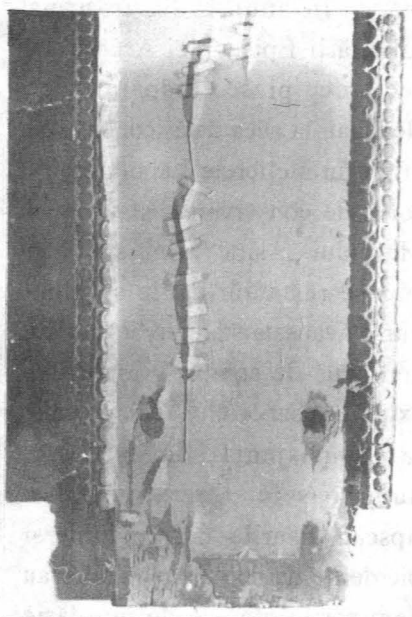
Confecționată din lemn de tei, cu înălțimea de 167 cm și grosimea de 5 cm, piesa a fost

realizată din mai multe elemente: cele 2 brațe perpendiculare, suprapuse și îmbinate adeziv, cele 3 extremități treflate montate în prelungirea brațelor, cele 4 elemente traforate dispuse oblic între brațele crucii și sistemul de armare aplicat pe revers (Foto 1).

La intrarea piesei în laborator s-a constatat lipsa a două elemente traforate dispuse inițial sub formă

*Foto 3.
Cruce, detaliu
braț stâng,
înainte de
restaurare –
pieri
marginale de
suport; test de
consolidare și de
curățire.*

*Foto 4.
Cruce, detaliu
înainte de
restaurare
protejarea
straturilor
picturale.*

3. Guttman Mărta -
Buletin de analize nr.
20/97 – Laboratorul
Zonal de conservare-
restaurare, Muzeul
„Astra” Sibiu

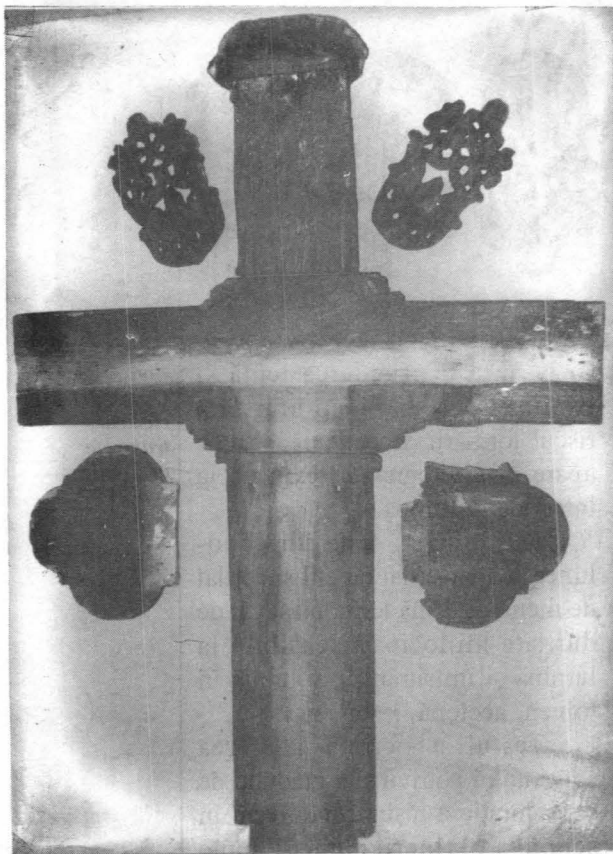

Foto 5.
Cruce, ansamblu
revers, în timpul
restaurării –
după
îndepărtarea
traversei
deteriorate.

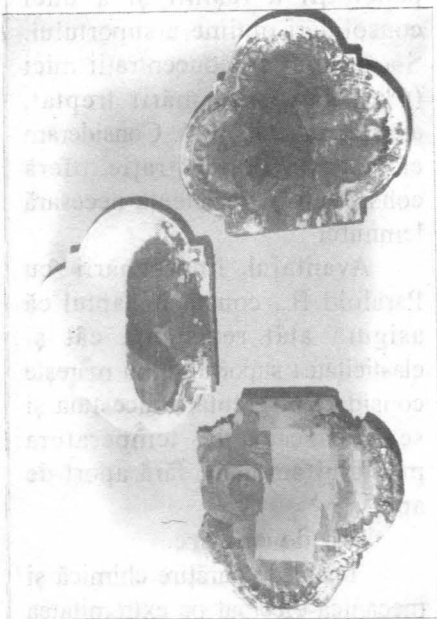

Foto 6. Cruce,
detalii elemente
treflate, în timpul
restaurării –
completarea
elementului
superior.

de raze între brațele crucii. Totodată lipsea și jumătatea superioară a extremității treflate a brațului vertical, aceasta fiind eliminată prin tăiere (Foto 2). Mai mult ca sigur piesa și-a pierdut integritatea odată cu mutarea iconostasului în biserica din Valea Danului, ocazie cu care s-a tăiat din marginile fiecărui registru și din partea superioară a crucii spre a se adapta la dimensiunile noului spațiu.

Contrația lemnului percepută diferit de fiecare braț în parte (potrivit direcției fibrei și dimensiunilor scândurilor) coroborată cu pierderea proprietăților cleiului folosit la îmbinarea acestora, a dus în timp la dezbinarea adezivă a brațelor crucii. De asemenea piesa și-a pierdut planeitatea prezentând o ușoară bombare mai accentuată spre centrul său.

Suportul prezenta un aspect spongios, rezistență mecanică mult diminuată, atac biologic masiv, elemente lipsă și multiple pierderi marginale (Foto 3).

Straturile picturale, conținând (conform buletinului de analize chimice)³ un grund pe bază de ipsos și clei animal așezat între 2 straturi izolatoare, bolus, foiță de aur, peliculă de culoare și vernis pe bază de rășină naturală, prezentau multiple degradări: iacune diferite ca formă și mărime dispuse în special în zona îmbinării brațelor și pe marginile acestora, clivaje plate și în formă de acoperiș în două ape, fracturi, fisuri, cracluri (Foto 2). Peste stratul brun

de vernis îmbătrânit existau depuneri groase de praf, funingine, ulei, scurgeri de vopsea, urme de tencuială. Toate acestea ecranau efectiv imaginea pictată făcând-o ilizibilă.

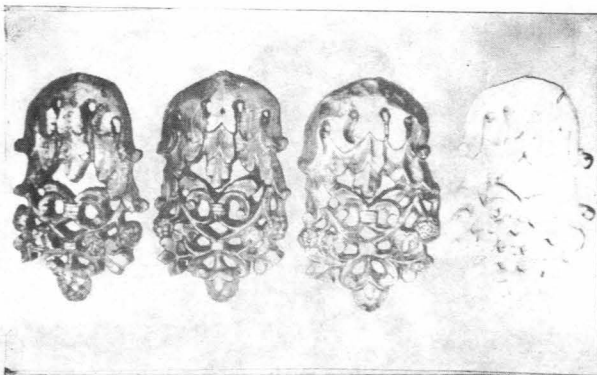
Stabilirea diagnosticului s-a făcut pe baza analizei minuțioase a fiecărui material component și a fiecărei degradări în parte. S-au efectuat examinări microscopice, reacții microchimice, determinări de punct de topire, s-a studiat piesa în lumină dirijată și U.V.

Urmărind îndeaproape raportul cauză-efect, adică raportul dintre solicitarea externă și funcția de răspuns a sistemului pictural, s-a constatat acțiunea nocivă a factorilor fizici, chimici și biologici asupra piesei. Dintre aceștia cei mai importanți sunt: variațiile de temperatură și umiditate relativă, atacul biologic, îmbătrânirea naturală a materialelor, manipulările neadecvate, depozitarea în condiții improprii.

Tratamentul la care a fost supusă crucea a fost precedat de texte de consolidare și de curățire efectuate în scopul alegerii materialelor și metodelor optime.

Test de consolidare

Ținând seama de fragilitatea accentuată a lemnului am efectuat testări pe elementul treflat al brațului stâng al crucii (Foto 2). S-a considerat oportună impregnarea cu Paraloid B₇₂ în toluen prin metoda „picătură cu picătură” (perfuzie). Această operație s-a dovedit mai eficace decât pensularea sau injectarea forțată întrucât

ea permite pătrunderea lentă și continuă a consolidantului fără riscul formării de peliculă, risc ce apare în impregnarea realizată la intervale de timp.

Paraloid B₇₂ este un copolimer de metacrilat de etil și acrilat de metil, o rășină termoplastică, de duritate mijlocie, insensibilă la lumină și îmbătrânire, solubilă în toluen, acetonă, xilen.

Testul a permis alegerea solventului potrivit și a gradului de concentrație a rășinii în solvent în scopul obținerii unei bune penetrații a rășinii și a unei consolidări optime a suportului. S-a început cu concentrații mici (6%), care s-au mărit treptat, ajungându-se la 10%. Considerăm că această concentrație oferă consistența și rezistența necesară lemnului.

Avantajul impregnării cu Paraloid B₇₂ constă în faptul că asigură atât rezistența cât și elasticitatea suportului, nu mărește considerabil greutatea acestuia și se realizează la temperatura mediului ambiant, fără aport de apă.

Test de curățire

Testul de curățire chimică și mecanică efectuat pe extremitatea

Foto 7.
Cruce, detalii
elemente
traforate:
originale și
replici.

treflată a brațului stâng (Foto 2) a demonstrat în cazul îndepărtării stratului de murdărie și al subțierii selective a verniului rășinos îmbătrânit eficiența unor solvenți ca: white spirit, xilen, alcool izopropilic, izooctan, etc.

1. Protejarea zonelor cu desprinderi

Suprafața pictată a crucii a fost acoperită *in situ* cu un strat de foiță japoneză. Întrucât de la data protejării (1987) și până la data începerii restaurării au trecut mai bine de 10 ani straturile picturale au continuat să „lucreze” accentuându-se desprinderile. S-a impus ca necesară aplicarea unor benzi de foiță japoneză sub forma unor mici punți care să împiedice eventualele pierderi de straturi picturale în timpul manevrării piesei (Foto 4).

Foto 8.
Cruce, ansamblu
revers în timpul
restaurării –
consolidarea
mecanică a
suportului.

2. Îndepărtarea traverselor de pe reversul crucii

Inițial acestea au fost asamblate prin îmbinare adezivă, pe principiul falțului. În urma

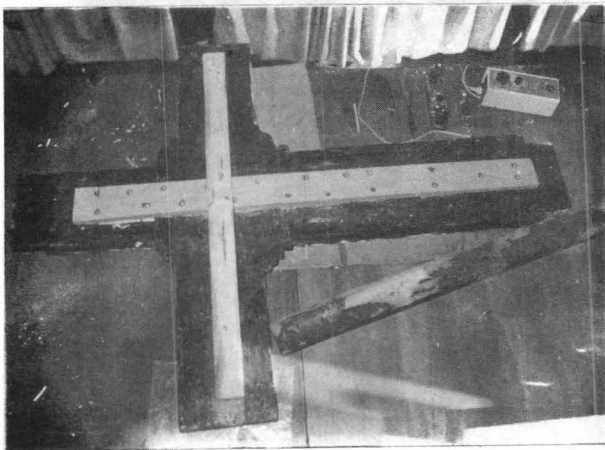
modificărilor dimensionale ale lemnului și îmbătrânirii adezivului (clei animal) a apărut tendința de desprindere, motiv pentru care la un moment dat s-au fixat cu scoabe și cuie metalice. Deoarece traversele extrem de deteriorate (pulverulente) nu-și mai îndeplineau rolul de armare a suportului iar sistemul de fixare cu cuie metalice, inefficient, contravenea tehnicii originale, s-a propus îndepărtarea acestora în ideea conceperii și montării ulterioare a unui sistem de armare eficient. S-a degajat astfel suportul facilitându-se viitoarea operație de impregnare (Foto 5).

3. Îndepărtarea mecanică a murdăriei superficiale și aderente de pe reversul piesei (praf, pânze de paianjeni, cuiburi de insecte, urme de clei vechi) prin pensulare și raclare cu bisturiul în scopul de a ușura pătrunderea impregnantului.

4. Consolidarea structurală dinspre față a suportului prin impregnare cu Paraloid B₇₂, 10% în toluen, mai ales în zonele cu lemn aparent.

5. Completarea elementelor lipsă

S-au executat două tipuri de completări ale suportului funcție de mărimea și forma elementelor pierdute. Astfel în cazul pierderilor mai mari s-au realizat completări din lemn de aceeași esență (tei), executate după repere existente de exemplu completarea elementului

treflat superior (Foto 6) sau a marginilor brațului stâng al crucii inclusiv ale extremității treflate a acestuia). Legătura dintre piesă și partea completată s-a realizat cu ajutorul unor baghete sau cuie de lemn, în timp ce spațiile rămase libere între lemnul original și cel al completării s-au obturat cu pastă preparată din pulbere de lemn de tei și un adeziv de ceară-rășină, Covidez RLP⁴.

Tot din această pastă s-au realizat și completările mai mici ca formă și profunzime. În anumite situații s-au confecționat schelete din bețe subțiri (știfturi) de bambus introduse în original și învelite în pasta de rumeguș fin și Covidez RLP cald. Consistența pastei permite modelarea completării care după întărire poate fi corectată cu bisturiul sau șlefuită cu hârtie sticlă fină.

De asemenea, pentru întreținerea ansamblului, s-au executat 2 replici după elementele din lemn traforat. (Foto 7). Acestea au fost sculptate în lemn de tei care ulterior a fost grunduit și aurit respectându-se tehnica originală. Pentru integrarea în ansamblul original s-a realizat și patinarea foiței prin uzare controlată și integrare cromatică.

6. Consolidarea straturilor picturale și fixarea acestora pe suport.

Această operație a presupus injectarea și pensularea unei soluții de clei de pește în concentrație de 12%, urmată de

presare cu spatula caldă. Acolo unde s-a păstrat foița japoneză s-a utilizat protecția oferită de aceasta iar în zonele fără foiță spatularea s-a făcut peste o folie de melinex.

7. Consolidarea structurală dinspre revers a suportului prin impregnarea cu Paraloid B₇₂ în concentrație de 10% în toluen, introdus prin orificiile de zbor ale insectelor xilofage, prin fisuri și rupturi ale suportului. Pătrunderea lentă a rășinii în lemnul gros a făcut ca operația de impregnare să dureze mai multe săptămâni.

8. Consolidarea mecanică a suportului dinspre revers cu ajutorul a două traverse dispuse în cruce și fixate pe suport cu cuie

4. Rey, Sanda, Ghillis, Alexandru, Constantin, M., *Compoziție termoadezivă în soluție pentru consolidarea structurală a picturilor de șevalet degradate*, OSIM, brevet de invenție 93138/987

Foto 9.
Cruce, ansamblu față în timpul restaurării – după operația de chituire.

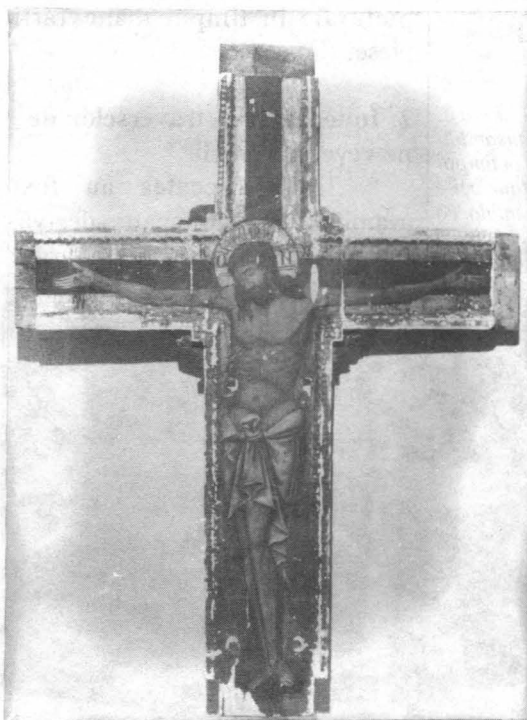

Foto 10.
Cruce,
detaliu față
în timpul
restaurării
— operația
de curățire.

de lemn (Foto 8). Lăcașele destinate cuielor de lemn au diametrul mai mare cu câțiva milimetri decât diametrul cuielor, fapt ce a permis umplerea lor cu Covidez RLP astfel încât fixarea traverselor nu este rigidă. Traversa verticală cu rol primordial în susținerea crucii a fost confecționată din lemn tip placaj, gros de 2,5 cm, care datorită structurii sale stratificate nu va suferi curbări sau modificări dimensionale. Deoarece traversa orizontală se suprapune cu cea verticală, are o grosime variabilă (6 cm la îmbinare și 2,5 cm la extremități) și o lățime mai mică decât aceasta.

9. Chituirea suportului dinspre revers

Pentru obturarea și mascarea orificiilor datorate insectelor xilofage s-a recurs la o impregnare superficială cu Covidez RLP amestecat cu pigment brun asemănător cu culoarea lemnului. Acest material penetrează rapid și se solidifică obturând/etanșând multiple goluri ale lemnului atacat de insectele xilofage.

10. Îndepărtarea foiței de protecție de pe suprafața picturii s-a realizat prin umectarea cu apă fierbinte și uscare rapidă, ocazie cu care s-a îndepărtat și surplusul de clei rămas de la consolidarea straturilor picturale.

11. Chituirea lacunelor straturilor picturale și a completărilor de suport cu un chit pe bază de cretă (carbonat de calciu) și clei de pește 6%, așternut în straturi subțiri, succesive, după degresarea și pregătirea suprafețelor (Foto 9).

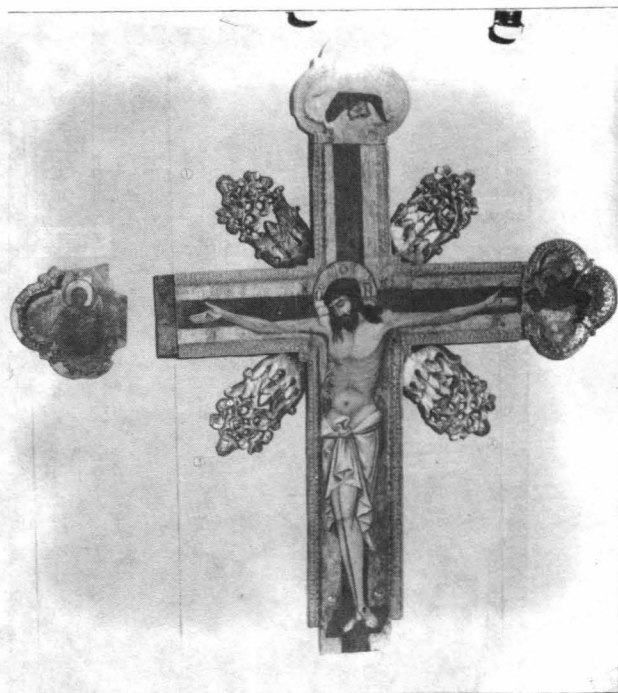
12. Îndepărtarea murdăriei superficiale și aderente și subțierea selectivă a verniului s-a făcut, conform testelor de curățire, cu ajutorul amestecurilor de solvenți (Foto 10). În alegerea metodelor (chimică sau mecanică) și a produselor de curățire s-a ținut seama de natura materiilor ce au trebuit îndepărtate ca și de rezistența materialelor originale (vernis, pigmenti, lianți).

13. Integrarea cromatică a zonelor chituite s-a efectuat în tehnica *tratteggio* cu ajutorul pigmentilor amestecați cu liant organic (emulsie de gălbenuș de ou 1:5 cu adaos de substanță conservantă).

14. Protejarea peliculei de culoare prin pulverizare cu vernis pentru tempera.

Odată finalizate operațiile de restaurare (Foto 11), putem afirma că dificultatea piesei a constituit un avantaj pentru noi ca restauratori, impunându-ne o abordare mai atentă a cazului. În alegerea metodelor și materialelor am procedat gradat, testând reacția sistemului pictural la diverse produse de restaurare. Acolo unde materialele sintetice și-au dovedit superioritatea față de cele naturale am apelat la acestea fără a neglija însă principiul compatibilității. În scopul consolidării mecanice și structurale a suportului am folosit astfel placajul (pentru armarea piesei) sau am utilizat impregnări sintetici (Paraloid B₇₂, Covidez RLP) acolo unde cei naturali nu și-ar fi atins scopul. Aceasta nu înseamnă că nu am acordat importanță cuvenită materialelor și tehnicilor originale pe care le-am respectat cu strictețe în cazul consolidării straturilor picturale, a chituirii sau retușului.

După restaurare crucea va fi expusă alături de piesele restaurate anterior în muzeul din incinta Mănăstirii Curtea de Argeș. Ea a

redevenit bijuteria de altădată care impune respect prin semnificația sa artistică, istorică și spirituală.

RÉSUMÉ

La croix dont la restauration fait le sujet de cet exposé appartient à l'iconostase de l'église de Neagoe Basarab de Curtea de Arges, iconostase qui date de la fin du XVIème siècle.

L'état de conservation déplorable de la pièce (la fragilité accentuée du bois, les éléments perdus, les multiples dégradations des couches picturales) a nécessité une intervention complexe de restauration.

Le traitement de la croix, décidé après des analyses minutieuses et des tests divers a inclus des opérations spécifiques pendant lesquelles ont été utilisés des matériaux naturels et synthétiques comme Paraloid B₇₂ et Covidez RLP.

Comme suite de la restauration, le croix a acquiert son intégrité matérielle et la résistance perdue.

La pièce est redevenue la véritable bijou d'autrefois, un objet qui impose respect par sa signification artistique, historique et spirituelle.

*Foto 11.
Cruce, ansamblu
față după
restaurare – piesa
a fost expusă
provizoriu
împreună cu un
element neresaurat
spre a se accentua
contrastul puternic
dintre acestea.*